

Andrii Danylenko. *From the Bible to Shakespeare: Pantelejmon Kulish (1819-1897) and the Formation of Literary Ukrainian*. Boston: Pace University 2016. 472 с.

Ширший контекст і загальний огляд

Уперше дізнавшись про працю «Від Біблії до Шекспіра: Пантелеймон Куліш (1819-1897) і формування літературної української мови», – я як член Наукового товариства ім. Шевченка одразу ж відчув: мушу її прочитати. Перш ніж я поясню, чому так, дозвольте сказати кілька слів про формальні аспекти цієї монографії, що коштує досить солідно – 89 американських доларів за видання в твердій палітурці. Книжка має передмову на 12 сторінок і 385 сторінок основного тексту. Далі йде бібліографія на 40 сторінок (що включає 28 публікацій самого автора) і 20 сторінок покажчиків. Автор продемонстрував велику обізнаність і працьовитість. Сучасні технології дали змогу використати в книжці різні шрифти, включно з церковнослов'янським, і різні системи транслітерації, які відображають різні форми кирилиці. Скорочені посилання на джерела включено в сам текст, тобто обсяг приміток зведено до мінімуму. На мій погляд, ця книжка, розміром 25×15 см, цілком вартує своєї ціни, будучи добрим довідковим інструментом.

Сам я не професійний філолог і навіть не син філолога, але перші вісімнадцять років життя я регулярно слухав, читав і завчав напам'ять уступи з Кулішевої Біблії. Під кінець цього періоду я підпав під вплив її наступниці, Біблії Огієнка. Щонеділі пастор нашої невеликої громади українських баптистів, преподобний д-р Лев Жабко-Потапович, любив демонструвати нам коректурні гранки з правками, які він і професор Іван Огієнко – канадський православний митрополит Іларіон – робили, готуючи цю Біблію до публікації. Видало її в 1962 р. Британське й іноземне біблійне товариство (БІБТ) – та сама організація, що більш як півстоліття перед тим опублікувала переклад Куліша. Саме цей досвід зустрічі зі Святим Письмом спонукав мене здобути докторат у галузі новозавітних студій у Кембриджському університеті, в бібліотеці якого є архівні матеріали, що стосуються обох згаданих вище біблійних перекладів. Такі-от особисті обставини змушують мене чітко окреслити обсяг проаналізованого в цій рецензії тексту. Мій фах – дослідження й викладання Святого Письма (див. мою сторінку на *Academia.edu*), тож я обмежився аналізом перших 290 сторінок книжки – тої її частини, де йдеться про Біблію (в шекспірознавстві я некомпетентний). Крім того, я прочитав вступ (с. 1-12) та висновки (с. 374-385). Володіючи російською, польською та церковнослов'янською мовами, я мав змогу як аматор (цебто «любитель») біблійної тематики оцінити той вельми докладний опис Кулішевої праці, який пропонує нам Андрій Даниленко.

Уже на самому початку слід зробити кілька зауваг.

1) Окрім різноманітних перекладів, Куліш опублікував і чимало оригінальних творів різної тематики та різних жанрів, – у тому числі й художніх.

Його вважають за першого справжнього українського журналіста. Разом з Тарасом Шевченком і Миколою Костомаровим він належав до таємного Кирило-Мефодіївського братства¹. Література про Куліша та різні напрямки його діяльності надзвичайно обширна.

2) Мета, якої старався досягти Куліш своїми оригінальними працями й перекладами, – це об'єднати український народ, який у той час був розділений між габсбурзькою Австро-Угорщиною і царською Росією, і підняти його культурний рівень, створивши літературний стандарт української мови, в основі якого лежало би Святе Письмо в його цілості й вибрані класичні твори європейської цивілізації (головно Шекспір).

3) Куліш перебував у постійному «діалозі» зі своїми попередниками та сучасниками, які теж перекладали українською фрагменти Старого чи Нового завіту, а проте саме він перший переклав усю Біблію (за винятком так званих «апокрифічних», або, якщо вжити нейтральнішого терміна, «второканонічних» книг)². У цій справі йому допомагали його молодші сучасники, з якими він подекуди мав серйозні суперечки щодо різних питань. На титульній сторінці мого примірника Кулішевої Біблії згаданий також Іван Нечуй-Левицький (він переклав Рут, I-II Книги Хронік, Езру, Неємію, Естер і Даниїла) та Іван Пулюй (він переклав Псалтир). Пулюй також допомагав Кулішеві перекладати Євангеліє і завершив підготовку перекладу до публікації в 1903 р.³ – сам Куліш помер шість років перед тим⁴. Утім, основну частину перекладу виконав сам Куліш із його дивовижною працьовитістю.

4) Даниленко залишає поза межами свого дослідження аналіз якості Кулішевого перекладу з погляду його відповідності оригінальному давньоєврейському та давньогрецькому текстові. Згідно з умовами БІБТ, переклад мав бути зроблений розмовною мовою, а також бути якомога дослівнішим – настільки, наскільки це допускав природний словожиток (с. 86)⁵.

Андрій Даниленко у своїй праці не раз наголошує на тому, що за розмовну основу для Куліша правило південно-східне українське наріччя, але перекладач широко послуговувався також польською, російською, церковнослов'ян-

¹ Усі члени братства поділяли прагнення об'єднати українців мовно і культурно, але Куліш різко відрізнявся своїми поглядами на те, як мало б виглядати це об'єднання в політичному плані.

² Вилучення второканонічних книг – то була вимога БІБТ (с. 177), з якою православні зрештою погодилися. Утім, це не завадило Кулішеві виконати переклад второканонічних текстів незалежно від БІБТ.

³ Кулішевий переклад Нового Завіту став доступний ще в 1871 р.

⁴ Дивно, що, попри вагомість його внеску в переклад Біблії, ім'я Івана Пулюя не фігурує в покажчику до книжки на с. 429.

⁵ А. Даниленко розглядає також Кулішеві експерименти з поетичним перекладом та парафразуванням біблійних текстів.

ською, діалектною лексикою, винаходив власні новотвори («кулішівки») та використовував деякі риси давньої української мови⁶ – і все це ілюструє його філософію «мовної гібридизації як норми» (с. 108). Водночас таких елементів у Куліша менше й розподілені вони рівномірніше, ніж в інших перекладачів, що перекладали тільки окремі частини Святого Письма. Намір Куліша був оцінений вельми похвально, але результат його праці не сподобався майже нікому з провідних літературних критиків по обидва боки Збруча, в тому числі й таким відомим постатям, як Іван Франко та Микола Костомаров (с. 383-385 і скрізь по тексті). Не дістав його переклад і схвалення православних чи греко-католицьких єрархів. І хоча всі мови – поступово, з плином часу – вбирають і засвоюють «чужомовні» елементи, Кулішевий синтез виявився штучним. То була хоч і блискуча, але все ж невдача (с. 385).

Оцінка й пропозиції для дальших досліджень

Підзаголовок книжки ненавмисне вводить читача в оману. Фраза, що йде після дат народження і смерті Куліша, мала би звучати якимось так: «і його спроби сформувати літературну українську мову». Можливо, я щось пропустив, але, здається, Даниленко не подає ані базового визначення, ані прикладів «літературної української мови». Чи «літературність» – це питання стилю, структури речення, тематики, лексики або щось? Автор також не пояснює, яким чином мало відбуватися усталення такого стандарту. Які (і чиї) критерії мали визначати – для всього народу, – що є або повинно бути «нормою» і «стандартом»? Як була можлива стандартизація мови без *офіційного* академічного та еkleзіального схвалення і без *державного* запровадження цього стандарту в усій *політично об'єднаній* Україні, східній і західній? *Офіційне* утвердження певного мовного стандарту відбулося тільки протягом півторарічного існування Української Народної Республіки (1919-1920), а згодом, як не парадоксально, в 1920-х роках за радянської влади⁷.

⁶ Деякі приклади, що ілюструють таке твердження, див. на с. 152, 200-201, 220, 249, 277-278.

⁷ Згідно з передмовою до наявного в мене видання Біблії Огієнка, ще в кінці 1920-х років (приблизно через чверть століття після публікації Кулішевої Біблії) українські православні й протестанти відчували потребу в новому перекладі, який був би «більш науковий і краще відповідаючий вимогам сучасної літературної мови». У 1936 р. професор Огієнко погодився підготувати цей переклад. У цьому йому допомагала комісія в складі кількох чоловік. Уже через три роки був готовий чорновий переклад усіх біблійних книг. Через вибух Другої світової війни робота над виправленням та редагуванням перекладу поновилася аж у 1947 р. На момент першого видання цього перекладу в 1961 р. з тих, хто починав працювати над ним у 1936-му, залишилися живими і взяли участь у його завершенні тільки митрополит Іларіон і Жабко-Потапович. Звісно, протягом тридцяти з лишком років, що минули на той час від початку цього проекту, українська мова не переставала розвиватися. Розвивається вона й сьогодні, і то досить швидко (наприклад, у тому, що стосується запозичень з англійської).

До цього часу, на мій погляд, відбувалися якісь менш формальні, більш органічні процеси. Є певна іронія в тому, що саме лондонське БІБТ, організація здебільшого протестантська, профінансувало, схвалило й опублікувало Кулішеву працю – і цим самим надало цьому перекладові певного офіційного статусу⁸. Сам Куліш трактував переклад Біблії як ключовий чинник піднесення української культури, тоді як видавець (у дусі класичних протестантських поглядів) розглядав його насамперед як засіб духовного відродження народу⁹.

Добре відомо, який вплив мала Біблія короля Якова 1611 року на розвиток англійської мови, особливо якщо говорити про освічених протестантів (і тих неосвічених, що слухали богослужбові читання та проповіді)¹⁰. Навіть тепер, у XXI ст., трапляються і священнослужителі, і миряни, які пишуть, говорять і моляться «мовою короля Якова». Деякі вчені вважають, що переклад Семітських писань на розмовну греку (койне) породив своєрідну священну версію розмовної греки, яка вплинула згодом на мову новозавітних авторів. Обидва ці феномени виникли спонтанно, без ніякої санкції з боку котроїсь влади.

Мені цікаво, чи мав Кулішевий переклад аналогічний вплив на тих в Україні й діаспорі, хто слухав його, читав або й завчав напам'ять, зокрема на «людей Книги» – протестантів, а особливо євангельських християн (баптистів та п'ятдесятників). Православні підтримували діяльність БІБТ, але історично ні православна, ні греко- чи римо-католицька єрархія (аж до реформ Другого Ватиканського собору на початку 1960-х) не заохочували мирян читати Біблію¹¹. Згодом політика радянської влади ще більш ускладнила доступ до Святого Письма. У євангельських християн богослужбове зібрання традиційно триває щонайменше дві години й проводиться два рази в неділю і принаймні раз протягом тижня. Під час зібрання трое-четверо чоловіків (не жінок) виступають з основаними на біблійних текстах міні-проповідями, які перемежуються колективним співом гимнів, молитвами та хоровою музикою. Завершується зібрання виступом рукоположеного пастора, який тлумачить той чи інший біблійний уступ. Обсяг біблійного тексту, який звучить під час зібрання, надзвичайно великий. Крім того, уважне домашнє читання Біблії й заучування напам'ять біблійних текстів має фундаментальне значення для того розуміння духовності, що притаманне євангельській традиції. Тепер уже трохи запізно

⁸ Я очікую на відповідь від БІБТ (тепер воно зветься просто «Біблійним товариством») щодо загальної кількості надрукованих і розповсюджених Біблій у Кулішевому перекладі.

⁹ У передмові до вже цитованого вище видання Біблії Огієнка говориться, що цей новий переклад мав на меті і одне, і друге.

¹⁰ То був шостий англійський переклад Біблії, починаючи з 1390 р. Широке використання було зумовлене тим, що його затвердив («авторизував») сам король.

¹¹ Про реакцію греко-католиків автор пише на с. 17 (а також, дещо ширше, на с. 54-55 та 65).

братися за цю справу, але чи не могли би сучасні аналітичні методи показати, якою мірою використання в цій релігійній практиці тих чи інших біблійних перекладів впливало на граматику, синтаксис, лексику й стиль українських євангеліків? З перших поколінь українських євангельських християн мало хто дожив до XXI століття, але певні дані, що заслуговують на аналіз, можна було б знайти в їхніх документах: офіційних і неофіційних, церковних і світських. Можливо, Куліш мав значно більший неформальний успіх – принаймні в середовищі євангельських християн – аніж усвідомлював він сам і його критики?

Євген Лемцьо